

Fajvédelem a vidéki Magyarországon*

Miután az elmúlt évtizedekben sorra születtek a 20. századi magyarországi politikatörténet élvonalába tartozó szereplőkről (miniszterelnökök, miniszterek, pártvezetők, államfők) életrajzok, érthető, hogy előbb-utóbb az államigazgatást működtető szereplők (főispánok, osztályvezetők, különböző testületek vezetői) is a történeti kutatás célkeresztjébe kerüljenek. Az egi Eszterházy Károly (ma már Katolikus) Egyetem tanára, Fábián Máté is egy ilyen életrajzot írt a borsodi (1938-ig Borsod-Gömör-Kishont vármegye) főispánról, Borbély-Maczký Emilről. A 2020-ban megjelent könyve a 2019-ben megvédett doktori dolgozatának „rövidített, a nagyközönség számára is könnyebben értelmezhető változata” (12.). Az említett főispán közéleti tevékenységéről, valamint eszmevilágáról hitelesen tájékoztat a szerző. Mindezek alapján Fábián Borbély-Maczkýt a magyar jobboldalra, ott pedig a fajvédők táborába helyezte: „nagyon korán, katonaként megismerkedett Gömbös Gyulával, akinek révén a fajvédő mozgalom születésétől aktívan részt vett annak szervezési munkáiban” (9.).

Borbély-Maczký életrajza széles forrásbázisra épít: a súlyponton a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára jelenti. Emellett az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára és a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára köré épül a biográfia. A levéltári források mel-

* FÁBIÁN Máté: *Egy fajvédő főispán a Horthy-korszakban. Borbély-Maczký Emil (1887–1945)*. MTT–Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs, 2020. 323 p.

lett a korszak országos és helyi sajtója, valamint különböző múzeumok és könyvtárak anyagai jelentették a kötet elsődleges forrásbázisát. Borbély-Maczký egodokumentumot (naplót, önéletírást) egy kisebb katonai naplón (az első világháborút ugyanis aktív katonaként végigharcolta) kívül nem hagyott hátra. Éppen ezért Fábíán csak az első világháború mozgósítását és első hónapjait tudta Borbély-Maczký személyes élményein keresztül is bemutatni.

Mi teszi olyan különlegessé, fontossá Borbély-Maczkýt, hogy önálló történeti életrajz szülessen róla? „Személyének, politikusi pályafutásának vizsgálata tehát nemcsak az 1900-as évek első felének Magyarországon működő karrierépítési lehetőségeket és mechanizmusokat példázza, hanem azt is, milyen kihívások értek egy országos és helyi közéletben aktív közszereplőt a két világháború közötti időszakban” (12.). A biográfia érényei éppen itt mutatkoznak meg: sokkal izgalmasabb Borbély-Maczký életszakaszának nem politikai részéről (tisztiképző főiskola Erdélyben, az első világháború, útkeresés a katonalét és a civilélet között a háború végén) olvasni, mint későbbi főispáni tevékenységéről. Ugyanakkor az igencsak hosszú közéleti szerepvállalása alatt nemcsak politikai, hanem jelentős szakmai és szociális tevékenységet is végzett. Az erről szóló részeket (a Tisza mellékfolyóinak szabályozása, a borsodi vidéki szegénység, a hírhedt barlanglakások problémája) szintén érdekesítő olvasni. Továbbá a második főispánsága során, egy lassú folyamat eredményeként, évente egy-két tisztviselő lecserélésével 1940-re hozzá hűségű új elemekkel töltötte fel a megyei tisztviselői kart. Ennek a folyamatnak a bemutatása ugyancsak fontos új eredménye a szerzőnek.

Szerkezetileg a kötet a klasszikus politikai életrajz műfaji jegyeit mutatja. Vagyis a bevezetőt követően Borbély-Maczký életét kronologikusan, az egyéni életutat nagyobb töréspontok szerint tagoló fejezetekben dolgozza fel a szerző, míg néhány esetben tematikus alfejezetek színesítik a képet. Utóbbira példa az 1930–1944 közötti főispáni tevékenységéről szóló nyolcvanoldalas fejezetben *A szociális főispán* című rész. A már jelzett személyes források hiánya miatt Borbély-Maczký habitusáról csupán általános kijelentések tehetők. Fábíán azonban az egyik leglényege-

sebb személyiségjegyet – amely katona voltából és fajvédőségből következett – érzékletesen megragadta. Miután idézte főhőse 1906-os tiszti személyi lapjának jellemzését, így foglalta össze saját véleményét: „egy számára ismertelen közegben – 1920-ban a nemzetgyűlésben, 1922-ben Borsod vármegye tisztikarában – háttérbe húzódott, figyelt és tanult. Amikor azonban magasabb pozícióba került, előlépett és saját képére formálta a rábizott csoportot – legyen az a MOVE, az ÉME¹ vagy a vármegyei tisztikar. Autokratikus módon katonás rendet tartott és fegyelmet követelt, aki nem állt be a sorba, azt hamar eltávolította. Emellett azonban személyiségéből természetesen fakadt a szociálisan érzékeny és a nép hangját meghalló vezető szerepe is” (250.).

Az eddig kevésbé ismert Borbély-Maczký ahhoz a magyarosodott réteghez tartozott (ősei valószínűleg egy osztrák nemesi család Magyarországra települt ismeretlenebb oldalágából származtak), amely már teljesen magyar kultúrkörben szocializálódott, hasonult a „fajmagyar” társadalomhoz. Borbély-Maczký apja klasszikus karrierutat követett: jogi tanulmányokat folytatott, majd a 19. század utolsó harmadában a közigazgatás lépcsőit járva függetlenségi és 48-as párti képviselőségig jutott.

A szerző érzékletesen mutatja be, hogy fiatal főhőse kezdetben az apjával szembeni lázadás – „úgy érezte, ha otthon marad, sohasem tud megszabadulni ettől a számára teljesen unalmas világtól” (34.) – miatt döntött a katonai pálya mellett: 1902-ben sikeresen felvételizett a nagyváradi hadapródiskolába. A nagyváradi évek maradandó élményt jelentettek számára: kiszakadva családi közegéből, élvezte a városi életet, valamint „megtalálta azt a hivatást, amire vágyott” (36.). E fejezetben a századfordulás, „boldog békeidők” szelleme dereng át: megismerhetjük Borbély-Maczký két rekordját is, amely a háború előtti úri világ virtuskodásának egy-egy mintapéldánya volt. Egyszer tizennégy óra alatt huszonötezer kardvágást végzett egy bizottság előtt, egy másik alkalommal pedig Gyulafehérvárról három és fél napos lovaglással érkezett meg aktuális szolgálati helyére, Kassára. E

¹ Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) és Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME).

világnak az első világháború vetett véget. A már említett katonai naplójában a háború borzalmairól, az örökös esőről, sárról, az utánpótlás elmaradásáról, a rohamokról, valamint a kezdeti heteket követő lelkesedés apátiába, majd letargiába való átmenetéről hiteles képet ad – naplója tehát a háború harctéri eseményeiről is fontos dokumentum. Borbély-Maczký a háborúban nemcsak a ranglétrán lépett előre (főhadnagy, majd százados lett), hanem a Monarchia több frontján megfordult. 1914–1915-ben a keleti fronton, majd az 1916-os román betörést követően Erdélyben, végül az olasz fronton szolgált. A világháború vége viszont már a hátszágban, kiképzőtisztként érte.

Katonaénje miatt az 1918-as őszirózsás forradalom még inkább megerősítette a politikával szemben érzett averzióját és a vezetőelv, a felülről szervezett társadalom szükségességének az elvét. „Az újonnan berendezkedő hatalom pacifista politikája a hadseregre nézve súlyos károkat (leszerelések, dezertálások, zavargások) okozott, ami nem fért össze egy elkötelezett huszártiszt értékrendjével”. (64.) A kötet szerzője ehhez a fordulóponthoz kötötte a második, a „civil” Borbély-Maczký megszületését, amikor 1919 elején leszerelt a hadseregből. Ugyanakkor a szerző ezen állítása a friss szakirodalom fényében nehezen tartható. A magyar hadsereg 1918–1919-es állapotáról Révész Tamás monográfiájában² bebizonyította, hogy a leszerelés korántsem Károlyi pacifista politikájához kötődött, hanem az „oktobrista” kormány az Osztrák–Magyar Monarchia már 1917-re kidolgozott leszerelési tervét hajtotta végre. Viszont ez a folyamat sem volt egységes, ugyanis a leszerelést csak azon csapatok esetében lehetett végrehajtani, amelyek maguktól nem bomlottak fel, a felbomlott alakulatok viszont hozzájárultak a már 1918 nyarától jelentkező rendbontásokhoz is. Összegezve, Borbély-Maczký valószínűleg értékrendje miatt nem szimpatizált az „őszirózsás rezsimmel”, semmint annak katonai doktrínája miatt.

Ekkor költözött a borsodi Bótára, ahol vidéki rezidenciát vásárolt saját földterülettel. Ottani kúriája az évtizedek során a

² RÉVÉSZ Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2020. 86–90.

vidéki tisztségviselői közösség fontos központjává vált, a későbbi miniszterelnök, Gömbös Gulya gyakori vendége lett a bótai háznak (Gömbösnek még saját szobája is volt, amely 1936-os halálát követően a Gömbös-kultusz egyik fontos helyszíne lett).

Miután Borbély-Maczký otthagyta a hadsereget, élete végéig a politikai mezőn mozgott. A kötet gerincét ennek a több mint húsz évnek a bemutatása adja. Itt a szerző mérleget vont főhőse első (1920–1922) és második (1926–1930) parlamenti képviselőisége, valamint első (1922–1923) és második (1930–1944) főispánsága között. Egy főszolgabírói visszaemlékezéssel jellemzi Borbély-Maczký képviselővé avanzsálását: egy nagygyűlésen hirtelen kérték fel kortesbeszéd tartására, mire az közölte, hogy „még soha életében nem volt népgyűlésen, még soha nem beszélt nyilvánosan, hiszen a forradalomig katona volt és csak 8 hónapja gazdálkodik bótai birtokán” (82.). Ennek ellenére ő lett az Országos Kisgazda- és Földművespárt képviselőjelöltje, és fölényesen meg is nyerte az ózdi választókerületet. Ugyanakkor az első parlamenti szereplése idején „nem tartozott az aktív képviselők közé” (87.).

Szöges ellentétben az előbbivel, már első főispánsága alatt igen aktív politikus lett. Ami leginkább a korai (még a bethleni kormánypárthoz tartozó) Borbély-Maczkýról ismert: a hatalmával való visszaélés, az 1922-es választások eredményének befolyásolása (95.). Ugyanakkor a főispán ezen tevékenységével semmivel sem tűnt ki a korszak többi főispánja közül, ugyanis a választási manipuláció állandó gyakorlatnak számított. Ezzel párhuzamosan a szerző már itt bemutatta a különbséget az inkább a hagyományos, illetve az új stílust követő kormánypárti politikusok között. Fábíán szerint Bethlen és Gömbös elhatározták, hogy „a dualizmus kori mintától eltérően modern tömegpárttá szervezik a kormánypártot” (93.). Ugyanakkor a Gömbösről életrajzot író Vonyó József megállapította, hogy a két politikus nézetei több ponton – közte a pártszervezés elve is – különböztek. A modern tömegpárttá szervezés inkább Gömbös kezdeményezése volt, amit kezdetben Bethlen hagyott kibontakozni. Viszont a hagyományos vidéki elit kritikával illette az új

típusú pártszervezést, ezért Bethlen leállította Gömbös akcióját.³ Ebben a pártátalakítási tevékenységben nyújtott volna segítséget Borbély-Maczký Gömbösnek a borsodi vármegyei pártszervezéssel. Ám miután 1923-ban Bethlen és Gömbös viszonya megromlott, a főispánnak választania kellett: a barátját követi, és kilép a kormánypártból, vagy főispán marad.

A szerző szerint Borbély-Maczkýnak nem esett nehezebbre választani, mivel már 1920-at követően az egykori katonák (Gömbös) társaságában érezte jól magát. Szellemi horizontjának kialakulása is ehhez a körhöz kapcsolódik, fajvédő eszméi leginkább az ő hatásukra jelentkeztek, még ha nem is merült el túlságosan az ideológiai kérdésekben. Katonaként a „rend biztosítása, a fentről érkező utasítások” betartása irányították gondolatait, ezért is „nem tekinthető autonóm módon gondolkodó politikusnak” (249.). Ugyanakkor szintén Vonyó mutatott rá, hogy a Bethlen-Gömbös-szakítás előtt a kormánypártban „Bethlen akarata érvényesült, és ennek révén nem a kormánypártban megfogalmazott nézetek formálták a kormány és feje politikáját, hanem a párt csupán a miniszterelnök eszköze volt akarata végrehajtásában”.⁴ Borbély-Maczký azon lépése, hogy mégis otthagya Bethlen pártját, önálló politikai tetteként értelmezhető – vagyis az előző logika mentén habár Borbély-Maczký „főnöke” a miniszterelnök volt, ő mégis megtagadta a parancs végrehajtását. Pályatársaihoz hasonlóan Borbély-Maczký is „többszörösen kitüntetett katonaként, a forradalmakban csatlódvá és azok iránt ellenszenvet érezve lépett újoncként a nagypolitika színpadára, ahol viszonylag korán egykori bajtársai és a későbbi fajvédők köréhez került egyre közelebb, majd a konszolidálódó bethleni rendszer iránt érzett ellenszenvé miatt otthagya a főispáni széket. Egyedül ellenforradalmi szervezkedésektől való távolmaradása miatt tért el kicsit pályája a többiekétől”. (107.)

Második parlamenti képviselősége – mint Fábián bemutatta – teljesen más volt, mint az első. Immár „a négy fajvédő képviselő érdemi ellenzéki munkát nem fog tudni folytatni, ezért

³ VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2018. 194–200. (különösen 198.).

⁴ Uo. 199.

alig-alig vettek részt a képviselőház munkájában”. Ekkorra vált Borbély-Maczký „katonából vérbeli politikussá”. Amikor néhányszor mégis részt vett parlamenti ülésen, akkor „bekiabálásai és provokáció miatt egyre gyakrabban vontak párhuzamot közte, és hasonló vérmérsékletű, a parlamenti aktivitást verbális aktivitásával folyamatosan akadályozó függetlenségi ellenzéki edesapjával [sic!]” (130.). Miután már évek óta Gömbösék társaságában volt, nem csodálkozhatunk, hogy már az 1926-os választási kampányában olyan kérdésekkel kampányolt, mint a zsidó asszimiláció problémája, a zsidók gazdasági „térhódítása” stb. Továbbá, mivel érdemi képviselői munkát nem folytatott – ülésekre alig járt, hozzászólásai pedig inkább bekiabálások voltak: egyetlen kivételtől eltekintve, amikor a numerus clausus törvény módosítása (enyhítése) kapcsán arról beszélt, hogy az őt parlamentbe juttató hétezer választó nevében tiltakozik az enyhítés ellen –, Borbély-Maczký a fajvédők háttérszervezeteit (MOVE és ÉME) próbálta meg átalakítani és erősíteni. Talán korábbi katonai énjéből következik, hogy a MOVE-nál sikerrel járt, mivel a tagság nagy részét volt katonatisztek és helyettesek alkották, míg az ÉME-nél, ahol inkább a civilek domináltak, reformtörekvései zsákutcába jutottak.

A kötet legnagyobb fejezete Borbély-Maczký 1930–1944 közötti főispánságát tárgyalja. Immár „közel egy évtizedes tanulási időszak után, 1930-ban már egy kész és határozott politikus képe bontakozik ki előttünk. Nem véletlen, hogy a következő másfél évtizedben főispáni pozíciója megkérdőjelezhetetlen volt, az évek során gyakran váltakozó belügyminiszterek egyfajta szilárd támaszként tekintettek rá” (143.). Gömbössel – és az ő víziójával – összhangban a harmincas évek derekán Borbély-Maczký hozzájárult a klubpártként működő kormánypárt modern tömegpárttá átalakításához. Továbbá ekkor szilárdult meg benne a már említett autoriter vezetési hajlam is: míg első főispánsága alatt kollektív vezetés jellemezte a döntéshozatalt, addig második főispánsága inkább a vezérelv érvényesítéséről szólt. „Minden fontosabb és nagyobb kérdésben örömmel meghallgatok minden jótanácsot, de az irányt én fogom megadni, a tempót én fogom diktálni.” (163.) Ezt pedig a tisztújítással, azaz egy hozzá lojá-

lis tisztikar kialakításával látta megoldandónak. Ugyanakkor itt jogosan merülhet fel a kontraszelekció kérdése, azaz hogy a közigazgatásban a szakértelem vagy a vezető iránti lojalitás a fontosabb. Ez a probléma azonban elkerülte Fábián figyelmét.

Fontos megállapítása a szerzőnek, hogy Borbély-Maczkya a baloldallal (különbségtétel nélkül egy platformra helyezve a kommunistákat és a szociáldemokratákat – „A szociáldemokráciával szemben árnyalatnyival volt csak megengedőbb, felforgatóként és ellenségként tekintett rájuk, de [...] alapvetően megtűrte őket”) szemben zsigeri gyűlöletet érzett, a szélsőjobboldali táborral szemben viszont ambivalens volt a viszonya. „[E]gyik fő motorja volt a húszas években a jobboldali radikális fajvédő mozgalomnak [...]. A harmincas évek közepén jelentkező és egyre nagyobb kihívást jelentő szélsőségesen jobboldali irányzatokkal azonban már bizonyosan nem tudott azonosulni.” (204.)

Ennek ellenére nehezen magyarázható, hogy az 1944. március 19-i német megszállás után miért maradt, maradhatott a pozíciójában. A szerző szerint főhőse rendpártisága mellett befolyást gyakorolhatott még a „kormányzat iránti lojalitása és megbízhatósága” (206.). Érdekes szempont, hogy 1944 tavaszán – az 1923-as nagyobb döntéséhez hasonlóan – ugyancsak a hivatalban maradás vagy a lemondás dilemmája merült fel. Míg 1923-ban lemondott, addig 1944 tavaszán maradt. Habár a szerző ezt nem tette meg az életrajzban, a recenzens jelzi: Borbély-Maczkya 1944-es döntése a hivatalban maradásról valószínűleg kevésbé a kormányzattal szembeni hűségével, inkább ideológiai okkal magyarázható: szimpatizált az akkori politikai irányváltással. Ezt követően pedig Borbély-Maczkya karrierjének legvitatottabb időszaka következett be: 1944 tavasza és nyara, a zsidónak minősítettek gettósítása, majd deportálása. Hivatalban levő főispánként az ő feladata lett a zsidósággal kapcsolatos intézkedések végrehajtása és „több, mint valószínű, hogy rokonszenvezett a zsidóság elleni adminisztratív és jogi szabályozásokkal” (213.). Továbbá Fábián azt is megállapította, hogy a főispán biztosan ismerte a „németek és a németbarát vezetés szándékait” (217.), és ebből következőleg felelőssége vitathatatlan, vagyis szerepet vállalt a zsidók deportálásában. A „zsidókérdés” kezelésében fontos

a szerző azon állítása, hogy Borbély-Maczký antiszemitizmusa inkább a fajvédők körében népszerű szociális elégedetlenségből származott, semmint modern biopolitikai dimenziója lett volna.

Ugyanakkor a nemzetiszocialisták szemében mégis szálka maradt a személye, így a nyilas hatalomátvétel után letartóztatták, majd házi őrizet alatt tartották Bótán. A gyorsan, decemberben bekövetkező szovjet megszállás sem hozott nyugalmat számára: a korábbi rendszer exponált szereplőjeként egyre nyilvánvalóbb lett, hogy sor kerül a jogi felelősségre vonására – szerepelt a háborús bűnösök listáján. A népbírósági vizsgálatot és tárgyalást viszont nem élte meg, mivel rejtélyes körülmények között gyilkosság áldozata lett 1945 márciusában.

Fábián Máté Borbély-Maczkýról írt biográfiája teljes értékű életrajznak tekinthető. Szakszerű forráskezeléssel, kronologikusan haladva tekintette át főhőse életét és politikai tevékenységét. Így olvashattunk nemcsak Borbély-Maczký két főispánságáról, hanem előéletéről, a parlamenti képviselőségéről, valamint a két világháború közötti magyarországi politikai rendszerhez való viszonyáról is. A szerző világosan elhelyezte hősét a fajvédők táborában, bemutatta Borbély-Maczký eszmevilágát: azt az utat, ahogy az első világháború után leszerelt katonatisztként inkább a rendpártiság jellemezte habitusát, és ebből is következően Gömbösék táborában találta meg a helyét. Egy-két helyen a szerző azonban túlságosan főhőse szemüvegén keresztül mutatta be és elemezte az eseményeket.

Fábián jelenlegi kötete tehát példája lehet hasonló vállalkozásoknak, amelyek a két világháború közti Magyarország hely- vagy éppen regionális történetét tárgyalnák. Mindegyik regnáló főispán esete talán nem feltétlen igényel hasonló, teljes biografikus feldolgozást, hanem kollektív életrajzban is össze lehetne pályájukat hasonlítani. Sőt, akár egy szélesebb Kárpát-medencei fókusz is elképzelhető, így például hasznos lenne egy 1940–1944 közötti, észak-erdélyi főispáni prozopográfia is.

Antal Róbert István